

Sogneskel og udskiftning.

Af Søren Alkærsig.

Sognet er den ældste retskreds. Det at skifte ret, selv den ufuldkomneste, er et af de første og nødvendige krav, hvor der skal være et samfundsliv. Det er nødvendigere og mere primitivt end det religiøse, skønt helligheden tidlig blander sig ind deri.

Sognet er i ældste tid tillige en geografisk afsluttet og afsondret enhed: en bebyggelseskærne, gerne ved et mindre vandløb, omgivet af vildmark, skov, hede, kær og mose, måske delvis sø og å, til alle sider, og med 1—2 mil til næste bebyggelse. I denne vildmark, som skilte hin tids første små samfund, blev der dog tidligt, for langt mere end 1000 år siden, trukket visse grænser, i skoven ved hjælp af øksen, på heden ved opkastede småhøje (en »pyk«) med en hvid sten på. Meget tidligt lærte hin tids »boende«, bønder, således den første folkeret, og at det betalte sig bedre i mindelighed at gøre »ret og skel« end at slås derom. En anskuelse, bønder altid har næret siden.

Simple som disse første skel var, måtte de af og til fornyes, vel nok mindst een gang i hvert århundrede. Efterhånden blev de bestemtere, og da vi når ned omkring år 1500 og de følgende år, synes der flere steder at være en bestræbelse for at få skellene både mellem sogne og bymarker draget ret nøje og

at få disse skelforretninger stadfæstet på tinge, Forøvrigt synes en sådan forretning ofte at være af dobbelt art: Først en almindelig skelsætning og siden et »syn« derpå. Måske man dog kun brugte dette sidste, når nogen klagede over skellet eller udkastede tvivl om, om det var draget ret. Og det var vist dette »oversyn« man kaldte ridemandstov, ofte foretaget tildels af sandemænd fra naboherreder eller af nogle af egnens »gode« mænd, vel især når den ene af de tvistende var en herremand. — Men iøvrigt var i ældre tid formanden for en sådan skeldragning ofte ridende, mens de andre kom efter og satte »sten og stabel«, og det var vel ikke fri, at man æskede en slags gudsdom, ved at lade dyret, det helt uvidende, gå som det vilde, dog at rytteren havde visse hovedpunkter at rette sig efter. Derfor kan de ældre skellinier som bekendt være meget bugtede. Som eksempel kan nævnes et skel, som mange mennesker har lejlighed til at se: skellet mellem Askov og Vejen marker, hvorpå man tog syn i 1527.

De ting, som skal drages frem i det følgende angående sådanne skelsætninger og stridighederne derom, angår ganske vist udelukkende et enkelt sogn, Vejen i Malt herred, men de har i høj grad almindelig interesse. Der er vist heller ikke tidligere fremdraget videre stof til belysning af den nøjere bestemmelse af sogneskellene, som blev og måtte blive som følge af udmarkernes udskiftning for 150 år siden¹⁾. — Så længe det hele lå i fællig og »for fæfod« gik det ikke så nøje til med nogle favne jord, især ikke i heden, men når hver mand skulde have sit, og man kunde forudse, at store dele af disse områder vilde blive dyrket op, var sagen en anden. Nu måtte hver mand vide, hvad hans var, og faldt hans ejendoms grænser

1) Se dog H. K. Kristensen: Ovtrup sogn 157 flg. o. fl. st.

sammen med sognegrænsen, var det nødvendigt at få denne sidste nøje bestemt. Der vil måske kunne findes forhandlinger om sådanne sogneskel i de fleste sognes udskiftningsakter, jeg kender ialfald andre end de her nævnte, men det hører vist til undtagelserne, at sagen er så godt oplyst, ikke blot ved vidtløftige og langvarige forhandlinger i selve udskiftningstiden, men også ved ældre dokumenter (der samtidig fremdrages) som for Vejen sogns vedkommende. I det følgende er det derfor også denne skeldragning, der er hovedemnet, selve udskiftningen kommer kun med, forsåvidt de to ting foregår samtidig og griber ind i hinanden.

Egentlig ser det mærkeligt ud, at just Vejen skulde få så store vanskeligheder med denne sag, efter som sognet på de to sider har gode, naturlige grænser: mose og å mod nord og ligeledes å mod øst og syd. Kun vestgrænsen mod Malt er en almindelig markgrænse, i gammel tid med tæt og vildsom egeskov, der har gået ret nær ind til byen. Det er da også her på denne vestgrænse, at det meste er foregået; først er der Stenninggårdbugten ind i Vejen mark (kan ses på ethvert kort), som jeg i Askovbogen s. 8 og 20 har foreslået en forklaring på, — at det er jernalderlandsbyen på Askov Dalgård mark, der har ødelagt skovbæltet på det sted, så kreaturerne siden, da Askov blev til, har kunnet forcere det simple krat, der nu stod her, og man således fra Askov har vænnet sig til at bruge disse 150 tdr. land til græsning, indtil man tilsidst havde hævd på dem. Dernæst er der Skodborghus på sydvestgrænsen og umiddelbart syd for Stenninggårds mark. På Vejen sogns egen grund altså, og gården gav endog sognet en udvidelse, idet den tog jord fra Askov mark. Men ellers betød Skodborghus et voldeligt indbrud, en bebyg-

gelse af en helt anden art end datterbyerne Vorup og Elstrup, og som kom til at volde Vejen ikke så få besværligheder, ja, det er egentlig Skodborghus sammen med Estrup, der er skyld i de fleste af de angreb på byens udmarker, som bønderne i tidens løb måtte værges sig imod. Hvordan det kunde gå til, at kongemagten få år efter Valdemar Sejrs tid var bleven så svag, at den ikke kunde holde fjendens borge af sin egen grund, skal ikke drøftes her. Men hertug Abel har ialtfald fået lejlighed til, samtidig som han byggede Koldinghus, at få endnu en borg anbragt nord for »grænsen«, Skodborghus i Vejen sogn, og kong Erik har ikke kunnet værges sine bønder. Den nye borg fik den jord, den vilde have, dels fra Vejen, dels fra Askov udmarker, dog foreløbig ikke mere end til dyrkning, i lange tider havde den næsten ingen udmark eller græsland, og når det hedder i en taxation fra 1579: »Og haver Skodborghus haft sin fri fædrift på Aaskouff og Weien mark«, så er det vel en indrømmelse, bønderne har gjort for at holde den nye herregård inden for rimelige grænser.

Men det kneb stadig, især efter Kr. II' mislykkede reformforsøg. I 1527 havde lensmand Asser Broks foged på Skodborghus, Peder Nielsen, i nogle år pløjet og sået i en særmark, som tilhørte Vejen. Bønderne havde lagt sag an, og på herredstinget fik de dom over fogden. Men 1547 var det galt igen. Da havde lensmanden, Jesper Rantzau, fået en foged på Skodborghus, som var ret selvrådig og pågående, og da måtte bønderne gå til kongen for at værges deres jord. Tre bønder i Vejen, Jep Giødesen, Seueren Nilssen og Pouel Jenssen, blev på byens vegne sendt til København for at forelægge sagen på kongens retterting »her på vort slot København udi vor egen nærværelse«, som det hedder i brevet, de fik med sig

hjem. Det har for disse bønder været en mærkelig rejse, som de har mindedes og har kunnet fortælle om resten af deres liv. De har nok været tilhest, thi de skulde jo da komme nogenlunde standsmæssigt frem, og de skulde have mad med til hele rejsen. De har også været bevæbnede, for vejene var usikre, især på Fyen. De har, da de kom hjem, haft meget at fortælle om de mærkelige folk, de traf med det underlige sprog, de dårligt kunde forstå, når de spurgte om vej; om de mange og store skibe i havnen, om kongens slot og først og fremmest om kongen selv. Rigtignok kunde de ikke tale med ham, for han forstod ikke dansk, men de har nok mærket, at han var dem velvillig stemt, for de havde jo ikke været med i »oprøret« imod ham, og som følge deraf har han også søgt at værgе dem mod uret og overgreb ved med sin underskrift at bekræfte alle deres breve og gamle rettigheder på Vejen byes mark. De havde nemlig med sig alt, hvad byen ejede af den slags, for at de kunde vise kongen dem og få hans bekræftelse. Det er altsammen nævnt i kongens brev, dateret 25. Juni 1547, så vi får en oversigt over det hele. Først er der en lavhævdssdom (ejendomsdom) af 1510, udgivet af Hans Mikkelsen i Vejen på byens mark, at han den haver indværet og indsvoret til sig og kronens bønder i Vejen til alle fire marke måde, hvad der videre bekræftes af de hosføjede og for kongen fremlagte skelbreve. Først et tingsvidne af 1490, at den tid, sandemænd gjorde skjel mellem Vejen og Estrup, da begyndte de nede ved åen (Holsted å's begyndelse i Vejen mose) at sætte skjelsten og op til Lyse og så tvært igennem skoven til Møllevejen og så intil Rødskov (Rødsnap). Til stede var derhos sandemænd af Gram og Gørding herreder. Der blev da bestemt, at hvad der lå øst derfor hørte til Vejen og

det vesten for til Estrup. Dernæst et stokkenævn af 1527, at den tid 14 mænd var tagne til syn på det tov, som sandemænd havde gjort mellem Vejen og Askov Marker, da red og gik de fra Vesterskovvad ved Skodborg ad Mederlund (Mejlund) og så ad alle de sten, som sandemænd satte op østen om det ene-mærke (nuværende statens forsøgsgård) og så ad den sten, som står vesten og norden i Rødsnap, som der før var gjort tov på (altså nord fra), og da kunde de 14 mænd ikke andet forfare, end at der var gjort ret skjel. — Der er altså den forskel på disse to skel-forretninger, at den første er en almindelig skeldragning, mens den sidste er et syn, på et for nogen Tid siden draget skel. Også den første (af 1490) fik imidlertid sit oversyn, thi et kongebrev af 1532 giver 7 sandemænd (tildels adelige) befaling til at ride skel mellem Estrup og Vejen og sætte sten og stabel, idet de først skal give lodsejerne lovlig varsel. Ordlyden kunde tyde på, at mens der ikke var noget at bemærke ved skellet mellem Askov og Vejen, så har skellet mellem Estrup og Vejen vakt utilfredshed, og af senere begivenheder kan man vide, at det er herremanden på Estrup, der har ønsket et sådant oversyn, og da der påny skal sættes »sten og stabel«, så er vel skellet flyttet til hans fordel. Også skellet mellem Vorup og Vejen marker omtales i brevet, som altså kort sagt omhandler Vejen by's grænser og retigheder til alle sider. Men det, som bymændene i øjeblikket havde mest brug for og var gladest for i kongens brev var naturligvis hans forbud til Jesper Rantzau, at han ikke måtte bruge nogen del af Vejen mark »uden hvad han kunde have med bymændenes minde og samtykke«. Det var jo for denne sag, at al bekostningen og ulejligheden var gjort. Og når Jesper Rantzau, endda otte dage før kongens brev, lover ikke

at gøre Vejningerne hinder på omtalte mark (idet han måske har været bange for, at det i den anledning trak op til kongelig unåde), så skulde man jo tro, at de Vejen bønder kunde sove rolig, og at denne sag vilde være i orden for fremtiden.

Men det var den alligevel ikke, og det har bønderne vel heller ikke ventet, dertil kendte de altfor godt herremændenes og deres fogders egenmægtighed. — I nogle enkelte tilfælde ser man en herremand gøre en forskrækket gestus, når et kongeligt tordenvejr trækker op, men i langt flere tilfælde er det som her, at man fortsætter ganske i samme skure som før; der var jo også altid den udvej at skyde skylden på de undergivne, i dette tilfælde Peder Stub. Denne fortsatte ialtfald, som det synes, som han havde begyndt, og få år efter, 1553, må Vejningerne atter til at sagsøge ham. Vi ved ikke, hvordan sagen endte, men da Skodborghus fremdeles, så vidt man kan se, bliver ved at dyrke den omtalte mark (nuværende Skodborgbjerregårde, dengang vel 70 td. land), men den alligevel kom til Vejen ved udskiftningen, så er det vel tilladt at slutte, at Skodborghus kun har beholdt marken mod en årlig erstatning, og bøndernes sejge kamp var ihvertfald ikke forgæves.

Men som man her erfarede et kongeords ringe magt overfor herremandens selvrådighed, da skulde man i de samme år erfare det samme på en anden front, nemlig mod Estrup. Også her var jo skelsætningen af 1490 og ridemandstovet af 1532 bekræftet af kongen i brevet af 1547. — Men skønt det var herremandens egne standsfæller tildels, der i 1532 havde sat skellet, så var den ham alligevel ikke tilpas, thi i 1551 stævuede han rebsmænd af Malt herred til Viborg ting for deres rebning af Estrup Skov, idet han påstod, at de havde svoret ham hans skov og

ejendom fra. Han fremlægger et tingsvidne, der dog ikke synes at bevise noget. Mere kunde det fremlagte synsbrev måske betyde, men det kommer jo noget an på, hvem det er, der har synet. Men i hvert tilfælde har dommeren taget hans beviser gyldige, thi rebningen dømmes (landstingsdom af 18. apr. 1551) magtesløs, og han og hans medarvinge bør nyde den ejendom, de tilforn havde. Om denne dom er fældet på et for løst og ensidigt grundlag er vanskeligt at sige noget om; det væsentlige er også i et sådant tilfælde, at det vist gerne var overladt herremanden selv at føre dommen ud i livet. Følte bønderne sig så forurettet, kunde de ganske vist klage til lensmanden, eventuelt til kongen selv, og det er måske også sket, og i så fald uden virkning. Thi Hartvig Thomsen tog skoven, og han beholdt den. Skellet er påny bleven flyttet mod øst, så langt som skoven overhovedet duede. Hvis udtrykket i skelbrevet fra 1490 »tvært igennem Estrup skov« skal forstås sådan, at man har sat omtrent lige til ude fra skellets begyndelse ved åen og ind til Rødsnap, så kan man på kortet læse sig til, at bønderne dengang har delt skoven omtrent lige mellem sig og herremanden. Om skellet så er flyttet i 1532, og hvor meget, ved vi ikke, men nu blev det altså flyttet for alvor, ud til hvor det ligger endnu. Og således er da den løjerlige spids fremkommen, som Vejen sogn løber ud i mod nordvest, og sognets vestgrænse har fået det voldsomme og meningsløse sving mod øst, thi mosen brød herremanden sig ikke om, den kunde bønderne gerne beholde; men skoven vilde han have. Det gik her, som der stod i jyske lov: var ej lov i lande, da fik den mest, som mest måtte gribe. Og her var ingen lov, ingen fast grænse, og så blev magten det afgørende. Bønderne beholdt nogle betydningsløse stumper, som

endnu dengang stod på nuværende Dorteasminde mark, de var forhuggede og ved at gå i krat, som al skov til byen var det allerede på det tidspunkt. Kun præstegården fik lov at beholde tre små skovskifter. Hvad bønderne angår fik de foreløbig intet. Men med skelforretningen mellem Askov og Vejen 1527 og landstingsdommen af 1551 og påfølgende skelflytning er Vejen sogns vestgrænse fastsat, hvad der siden er ændret er ret ubetydeligt.

Det er altså sandt, som sagnet altid har fortalt, at herremanden har taget skoven fra bønderne. Og de har naturligvis følt det som en stor uret. Helt uskadet slap han imidlertid ikke fra det. Han gik igen! Det er den folkelige hævn for uretten, at han hver nat i halvandet hundrede år måtte løbe der og rasle med landmålerkæden og skændes med andre gespenster, — indtil endelig den kloge præst, vi engang havde i Vejen, Anders Stephensen Brandt (1676—99) forbarmede sig over ham og manede ham ned i mosen norden for Estrup skov. Men i endnu 150—200 år kan man se skoven kaldet for Vejen skov.

Endnu på en tredje front måtte Vejenbønderne kæmpe i disse år, ikke for sognets grænse just, thi den var her tydelig nok, nemlig åen, som endog fra gammel tid var skel mellem to herreder, men for deres ejendomsret eller ialfald brugsret til Refsing hede. Den havde de 4 Refsingbønder (i ældre tid kun 2) ikke megen brug for, eftersom de til deres egen rådighed havde den uhyre skramme udmark og hede helt ned til Vejen å både i vest og syd. Derfor havde de også fundet sig i, at Vejen bønder lige fra oldtiden af havde brugt den del af Refsing hede, som lå lige uden for Vejengårdenes vinduer, — udskiftningskortet viser ikke mindre end 3 vadesteder over åen! Og selv om heden ikke var meget værd, så

kunde der dog ikke alene skæres lyngtørv og plukkes lyng, men der var i de mange mosepletter omkring søerne slet ikke så lidt græs, om det også var simpelt. På grund af, at denne udmark jo egentlig var den nærmeste, Vejen by havde, udnyttede man den ret kraftigt, og da der ingen grænser var (alt lå i fællig som så ofte byerne imellem), så har Refsingerne måske med nogen ret syntes, at Vejningerne af og til gik for vidt. De har ialfald protesteret og har villet hævde deres eneret, thi 1556 gav Kr. III Vejen bymænd ret til fædrift, lyngslet og tørvegravning på Rævsing hede, som de har haft fra gammelt af, men som Rævsing mænd nu vil formene dem. Men 1566 er det galt igen. Da får 8 »gode« mænd kongelig ordre til at dømme mellem Vejen og Refsing angående heden. Man har nok fundet, at det var en for ringe sag at rejse så langt for, thi der møder kun 4: Hans Johansen, Fovslet, Klaus Sehested, Spandetgård, Niels Hardbo, Nielsbygård, og Kristoffer Thomsen fra Estrup. For dem fremlægger man fra Vejen et tingsvidne fra Malt herreds ting 1565, at 6 dandhe mænd og 2 dandhe kvinder havde vidnet, en for 50 år, en for 32 år, en for 24 år, en for 23 år osv., at Vejen mænd har haft deres fædrift, lyngslet og tørveskjær på Refsing hede. Og et stokkenævn fra samme ting, at de har haft alt dette fælles med de Refsingere, så langt tilbage vides. Axel Viffert, lensmanden på Riberhus, som fører sagen for Vejen, forlanger derfor på præstens og bøndernes vegne, at de »efter deres breves lydelse« skal beholde den ret, »som de af arild haft haver«. — Imod dette fremlægger Refsingerne 2 tingsvidner fra Andst herreds ting, at 9 mænd havde vidnet, at hvad Vejningerne haver haft af den slags, var kun med Refsingernes minde, og 5 mænd har vidnet, at Vejen mænd har anmodet om lov til

at bruge heden. Resultatet af forhandlingen, som vist foregik i Vejen præstegård, bliver, at da nævnet ikke er fuldtallig, så finder man det bedst at vente med den endelige afgørelse, til kongen selv kan dømme i sagen, så meget mere, som det er hans bønder på begge sider af åen (dengang hørte Vejen endnu under Skodborg len); »dog syntes os, at dersom Vejen mænd måtte ikke have brug norden for åen, da er de fortrængt«. — Sympatien har altså tydelig nok været på Vejens side; thi disse ord er jo en ret åbenbar opfordring til mændene her, at de bør holde på deres gamle ret. Den nægter Refsingerne i og for sig heller ikke, kun at den er afhængig af deres minde, og at Vejningerne også har brugt at sige til. I hvor stor udstrækning det sidste er tilfældet, er vel et spørgsmål, men det er ganske pudsigt, at da sagen over 200 år efter fandt sin endelige afgørelse, da var det de samme to ting, man fra Refsings side understregede, — kun at da er det selve Vejenpræsten, der gør det for dem.

Efter åstedsmødet i 1566 fulgte sikkert aldrig nogen kongelig afgørelse, thi Refsing havde kun grund til at frygte den, og Vejen behøvede den ikke, da man her efter sagens hidtidige forløb rolig kunde fortsætte som »fra arild af«. Og det gjorde man, og det er vist gået nogenlunde i fredelighed. Og nu varede det da også meget længe, før spørgsmålet blev brændende pany. Det skete først, da præsten Joachim Haar i Vejen (1771—1812) hittede på, at han vilde have præstegårdens jord udskiftet fra den øvrige bymark, som de lå i fællig med. Det kunde han få ifølge et par kongelige forordninger, men det var naturligvis ikke god tone overfor byfællerne at gøre det, og navnlig da ikke om man forlangte, hvad man også kunde, at de alle skulde deltage i omkostningerne.

Det er vel tvivlsomt, om overhovedet nogen bonde har foretaget en sådan reform på egen hånd. Ifølge hele sin stilling var præsten jo gerne noget mere uafhængig, han følte sig, trods herremanden, både dengang og senere som en lille sognekonge, og da dertil kommer, at mange af hin tids præster var meget landbrugsinteresserede og stærkt optaget af de reformer og fremskridt, som dengang var fremme, så kan der nok findes nogle enkelte præster, som drev en sådan udskiftning igennem, som oftest trods bøndernes forbitrede modstand.

Mellem disse Præster var altså Joachim Hår. Han var på dette tidspunkt omkring 35 år gammel, dygtig og retsindig, men også meget ilsindet og rethaverisk, og det var ikke just hans bedste sider, hans sognebørn fik at se i disse første år, mens han i de mange år efter den tid sikkert blev dem en god præst og var i et godt forhold til dem. — Når konflikten i dette tilfælde som i andre blev så bitter, må det i øvrigt siges, at det ikke i første række er hverken præstens eller bøndernes skyld, men regeringens. Hvad lignede det at lovfæste en bestemmelse, som var direkte i modsætning til gammel landsbymoral: at man skulde følges ad i ondt som i godt; som derfor kun vilde blive brugt af de energiske og hidsige enspændere, og således havde langt mere udsigt til at gøre skade end gavn. Men det har sjældent været nogen regerings sag at tage den slags hensyn, — meningen var vel sagtens, at man ved således at opmuntre fortroppen vil tvinge bagtroppen — de middelalderlig konservative mellem bønderne — lidt raskere frem, og det kan vist heller ikke nægtes, at hensigten i dette tilfælde i nogen måde nåedes. Thi når Vejen var 10 år fremmeligere med sin udskiftning end de omliggende byer, så er det sikkert netop på

stor Haars iver, der tvinger dem frem, idet udskiftningen af udmarken viste sig omtrent umulig for præstegårdens vedkommende alene. Det var en sag, der måtte tages op i samling.

Egentlig gjaldt det selvfølgelig al udskiftning. Det resultat, der nåedes, da man i 1773 skilte præstegårdens indmark fra var ialtfald ikke opmuntrende. Det synes som Haar, i embedets interesse, har vejledet landinspektøren lovlig meget. Den klage, der 9. Dec. 1773 sendes til amtmanden fra alle bønder i Vejen er så bitter og voldsom, at der dog nok må være noget om den, hvad der også bekræftes, for så vidt som man kan følge den i marken. Da denne udskiftning imidlertid hverken kom til at berøre sogne- eller bygrænser, så skal der ikke siges andet om den, end at den, efter at en landvæsenskommission havde set på den, måtte gøres om, og 9. april 1774 blev de nye aftaler mellem Haar og bymændene underskrevet. Af de 6, som skriver under på alles vegne, kan de 4 nogenlunde skrive deres navn. Men udmarken er altså fremdeles fælles, og det bestemmes nøje, hvor mange kreaturer præsten må have derude, hvor meget han skal give til byhyrdens underhold osv. —

De følgende år har formodentlig ikke været helt morsomme for præsten. Det skulde være sært, om ikke bønderne af og til har fundet en lejlighed til at drille ham, og at de også har haft sind dertil må bestemt antages efter de foreliggende dokumenter at dømme. Så meget mere som deres husbond, assessor Lautrup på Estrup, så helt står på deres parti og tager ret kraftig del i striden. — Derfor varer det heller ikke længe, før Haar benytter sig af den tilføjelse i aftalen, at han, når som helst han ønsker det, kan få også præstegårdens udmarker skilt fra. Der er ingen tvivl om, at den modstand, han her mødte, var

endnu skrappere end sidst; thi mens indmarkens deling blev en sag mellem præsten og bønderne, så vilde opmåling og deling af udmarkerne af sig selv bringe spørgsmålet om de nøjagtige sognegrænser i forgrunden, ja endog det såre kildne spørgsmål angående Refsing hede måtte nu finde sin afgørelse; var sognegrænsen for bestandig Vejen å? eller ialfald: lod det sig gøre, at Vejen bønder, på grundlag af århundreders hævd og brug, kunde få tilkendt ejendomsret til en del af Refsing hede?

Det synes ikke, som Haar fra først af har været klar over hvilken hvepserede han her stak hånden i, og havde ikke regeringen i disse år været noget ensidig indstillet, så var han heller aldrig sluppet godt derfra. Assessor Lautrup derimod, som i denne sag var langt klogere end præsten, var ganske klar over alle konsekvenserne. I og for sig har han, som han gør rede for overfor amtmanden, intet imod udskiftningen, men for det første vil den koste mange penge (som han eller bønderne skal betale broderparten af!) og for det andet vil det blive meget vanskeligt at komme overens, navnlig angående Refsing hede. Lautrup havde her set rigtig, dette spørgsmål blev det vanskeligste ved det hele, idet her hævdvunden gammel skik og brug, som i et tilfælde som dette bevislig gik tilbage bag al historie, og som for den folkelige retsfølelse betød mere end alle dokumenter, kom til at stå i den skarpeste modsætning til den rent juridiske kontormæssige opfattelse, der siden danske lovs tid var bleven den almindelige: at når man ikke havde klare papirer, d. v. s. fæstebrev eller skøde, så havde man heller ingen ret. Denne modsætning forstod en mand som Lautrup såre vel, præsten derimod, med sin studerekammerindstilling, vistnok ikke det mindste deraf, og i god overensstemmelse dermed er

det på dette punkt, at gensidig forståelse og imødekommenhed er vanskeligst at opnå. Præsten beskylder i en skrivelse til amtmanden i stærke ord Lautrup for, at han blot har ført Refsing spørgsmålet ind i sagen for at forhindre hele udskiftningen. Det er jo nemlig ikke noget at snakke om, mener han, thi Vejenbønderne har jo ikke et eneste bevis for deres ret. Tværtimod kan han anføre flere ting, som tyder på, at de heller ikke selv tror på nogen ret; der er opkastet et dige mellem de engstykker, som Vejen ejer den anden side åen og Refsing hede, Vejen mænd har nok skåret tørv og slået lyng derovre, men med tilladelse og for betaling. Præsten overser her ganske, at ikke ethvert dige behøver at være et skeldige. Det omtalte dige var rejst som værn mod kreaturerne, både Refsings og Vejens, og hvad »betalingen« angik da gjaldt den efter mændenes sigende kun en ubetydelighed og kun for gadehusmændenes vedkommende. Endelig anfører Haar også, at Refsingerne for 3 år siden (nemlig 1777) har arvefæstet et stykke af heden, som går lige ned til Vejen engstykkerne, til en mand i Vejen, og han har allerede indhegnet det og opdyrket det uden nogen af bønderne i Vejen har protesteret, Lautrup heller ikke. —

Denne snedighed, som Refsingerne her har lavet for at understrege deres ejendomsret (kunde dette stykke fæstes bort fra Refsing, så kunde det øvrige også) forholder sig rigtig. Man havde heller ikke her ligget på den lade side: da det nu trak sammen til en endelig afgørelse af denne ældgamle sag, så måtte der handles. Vilde man være ondskabsfuld, så kunde man jo næsten formode, at denne lille fikse historie var anstiftet af Vejenpræsten selv, som Refsingerne så ganske uformodet nu havde fået til forbundsfælle. Nok er det: Ved sagen ligger et bevidnet afskrift af

et fæstebrev læst på Andst herreds ting 1777. Jordstykket er på $2\frac{1}{2}$ tdr. land, fæsteafgiften 1 rd. 2 mark. Fæsteren skal selv indhegne jorden og bygge bygninger, hvis han vil have nogle.

Under sagens gang lyses der gentagne gange efter de gamle breve, som jo dog gav Vejen nogen ret, idet de stadfæstede skik og brug. Kongebrevet fra 1556 kan desværre ikke findes, så kunde der måske være en mulighed for, at sagen havde endt anderledes; derimod mente man, at det brev, som de 4 gode mænd i 1566 havde udstedt (med de tilhørende tingsvidner) endnu skulde eksistere enten på Estrup eller i Vejen præstegård eller begge steder. Og det er ikke fri, at Lautrup og Haar nu gensidig skylder hinanden for at holde dette brev tilbage; den første skulde altså gøre det af frygt for, at det gav for lidt, den anden af frygt for, at det skulde give for meget! I alfald kommer det omsider frem, idet Haar »efter stor møje« finder det i præstearkivet. Idet han nu sender det til amtmanden, søger han af al evne at gøre det så ringe og intetsigende som muligt, idet han åbenbart er ikke så lidt bange for, at dette brev dog skal vise sig at være tilstrækkelig adkomst for Vejenbønderne til en del af Refsing hede, og hans udskiftningssag dermed yderligere skal trække i langdrag eller helt gå i stå, foruden at han jo så må notere et nederlag overfor herremanden og bønderne. Men han havde ikke behovet at gøre sig ulejlighed: Både landvæsenskommission og amtmand så sagen blot fra et snævert juridisk synspunkt. Når bønderne kun havde denne bekræftelse af, hvad der i tidernes løb havde været skik og brug, men hverken fæstebrev eller skøde, så havde de — stadig efter juridisk betragtning — heller ingen ret. Amtmandens afgørelse (af 1781) går derfor ud på, at Vejen ingen adkomst har til Ref-

sing hede, men at den alene tilhører Refsingbønderne.

Det er muligt, at det klare og gode sogne- og herredsskjel, som Vejen å er, her har spillet en rolle, — man skulde ikke have noget af at have kludder i protokollerne, fordi nogle bønder måske efter almindelig opfattelse havde ret til en stump dårlig hede! Imidlertid kunde amtmanden jo bare på sit kort have gået en halv mil mod nord, så vilde han have set, at Drostrup ejerlav havde taget en lille bid på omkring 250 tdr. land østen for åen, oprindelig, skulde man synes, et stykke af Gjesten sogn, Andst herred, medens Drostrup er i Malt herred. Og det har Drostrup beholdt. Og ikke nok dermed, men sogne- og herredsgrænsen er samtidig skubbet mod øst, ud til Drostrup ejerlavs markgrænser.

Kunde det lade sig gøre i Drostrup, kunde det vel også i Vejen! Skulde dette nu tværtimod måske virke afskrækkende, så var der tilfældet Vejen mølle, hvor sagen var faldet til ro på anden måde. Også denne ejendom havde (og har) taget en god bid ind i Gjesten sogn og netop af de Refsingers omstridte hede. Og her har man fundet sig i forholdene, måske fordi det her er den Estrup herremand, man har haft at kæmpe mod. Endvidere har Vejenbønderne erobret som ejendom nogle engstumper og strimler på åens Refsingside, uden at nogen heller her har forsøgt at gøre indvendinger. Også i sidste tilfælde viser generalstabens kort, at sogne- og herredsgrænse følger Vejen sogns enggrænse og ikke åen, mens derimod åen er sognegrænse henad møllen til og møllemarken altså ligger i Gjesten sogn. Det ses altså, at disse skeltvistigheder ingenlunde altid har resulteret i de bedste og mest nærliggende naturgrænser.

Skønt sognets vestgrænse jo langt fra kunde afstedkomme sådanne tvivl og vanskeligheder som Ref-

singhedespørgsmålet, så var det dog nødvendigt ved en sådan deling af udmarken påny at gå også sogneskellet efter. — Uden rivninger gik det dog ikke af. Det viser sig, at man ikke kan finde flint og kul under de sten, der udpeges som skelsten og at altså skellinien kun omtrentlig kan fastsættes. Ved et par åstedsmøder, først mellem Lautrup og Vejningerne og siden mellem disse og Askoverne lykkes det dog at komme til enighed. »Den sydvestre hjørne af forbeholdte Vejen eng ved bækken (begyndelsen af Holsted å i Vejen mose) blev antaget for et hovedskjelsted, og derfra trækkes skjellet gennem mosen ungefær i sydøst i lige linje til et sted norden Estrup skov i Lyse, hvor blev opgravet en pyk og deri nedslagen en pæl, hvor mosen på nørre og heden på søndre side adskilles, på hvilket sted skjellet fremdeles ongefær går i sydøst i lige linje efter en i heden opkastet og med en trædoel forsynet pyk indtil samme linje påstøder gjærdet for Estrup skov, hvilket skovgjærde derefter bliver skjel mellem Estrup skov og Vejen grund indtil det sted, hvor Vejen og Askov byers hegning for Estrup hovedgårds mark sammenstøder (få favne fra, hvor Askovvejen nu går fra vejen til Malt kirke). Dog bliver det herved en bestandig bestemmelse, at Vejen præstegårds skovskifter i Estrup skov bliver samme fremdeles reserveret. — Fra fornævnte sted på Estrup hovedgårds hegn, hvor Vejen og Askov sammenstøder, går skjellet ongefær øster til et sted i Rødsnap ongefær 50 trin fra den nordvesthjørne af samme, hvor der atter blev opkastet en pyk med en trædoel forsynet, fra hvilken sted skjellet går i lige linje indtil den vestre ende af skjellet mellem begge byers havgårde, med hvilke skjelstrækninger Vejen og Askov byers beboere på begge sider er fornøjede, samt erklærede, at såvidt

deres mark sammen støder ikke er nogen disput om skjellet, og lige det samme erklærede Vejen byes beboere samt sgr. Hans Gundorph angående Vejen på nørre og Skodborghus på søndre side«. Det vedtages, at de nedsatte træpæle inden en vis tid skal erstattes med gode og tydelige sten, forsynede med kul og flint. Det blev også gjort, og det skulde vel være muligt at finde nogle af disse sten den dag i dag.

Under de forskellige sammenkomster har Haar flere gange, og tilsidst temmelig irriteret, lyst efter et kongebrev, nemlig Kr. III' brev af 1547 (nævnet ovenfor), idet dette brev, tilligemed en afskrift, skal være i Lautrups besiddelse. Denne kommer også ved andet eller tredje møde frem med det og læser det op, men vil ikke udlevere det. Derimod får Haar omsider, efter gentagne krav derom, en afskrift deraf, og denne afskrift ligger fremdeles ved sagen i arkivet. Derimod synes både originalen og den medfølgende afskrift at være borte. Pastor Hansen i Føvling (1836—47) var så betænksom engang ved et besøg på Estrup at afskrive både dette for Vejen og Malt sognes historie så vigtige brev tilligemed andet mere. Det er denne afskrift, som dr. O. Nielsen har benyttet i sin »Malt herred«, og man har ment, at dette nu var vor eneste kilde til disse ting, men der findes dog altså en afskrift til, om end den ikke er videre god, hvad man kan se bl. a. på stednavnene. Der står på afskriften, at brevet er læst (påny) på Malt herreds ting 23. juni 1683. I »herredsbogen« af 1690 — en rederegørelse for præstekaldets indtægter m. m. — står følgende: »Ellers findes (her) kong Kr. III' herredagsdom på Vejen byes markstene, hvorinden kongens præstegård også haver sine visse otting jorder«. Efter pastor Haars sigende er Lautrup kommen i besiddelse af brevet derved, at han har lånt både original

og afskrift af en af bønderne og har ikke villet udlevere den igen. Det kan dog næppe være assessor Lautrup, som på den måde skal have tilegnet sig brevet, men det kan være hans fader, og præsten, der har udleveret det, må da snarest være Niels Jochum Bützow (1720—62).

Ovennævnte sogneskel — det endelige — blev sat ved det åstedsmøde, som de udnævnte landkommisærer holdt med præsten og beboerne 3. juli 1780 for om muligt at komme til enighed om udskiftningen af præstegårdens udmarker. Det var jo sogneskellene, man først måtte være klar over, først så kunde man tage fat på selve udskiftningen. Om denne sidste findes imidlertid intet ved denne sag, ja den er end ikke omtalt, hverken her eller i senere dokumenter. Og forklaringen er vist den, at udskiftningen har vist sig så vanskelig, at den slet ikke er blevet til noget, før end alle de andre, 4 år senere, var færdige til at være med. Og det er, som foran nævnt, altså nok muligt, at den ivrige præst her således har tvunget sine byfæller fremad, så Vejen i det stykke kom noget foran andre byer.

Ud fra de her fremstillede begivenheder kan man nok sige, at Vejen sogn har været ualmindelig udsat for angreb udefra, og at byen har haft ondt ved at værges sine grænser og udmarker. Grunden er let at se: byen ligger helt ude i den ene side af sognet, og i sine alleryderste udmarker måtte den slås med to herregårde. Det var en ulige kamp. — Den senere Stenninggård var jo det første indhak i byens udmark; det er sket på så tidligt et tidspunkt, at næppe nogen har lagt mærke dertil. Det andet er altså Skodborghus. Det kom 1000 år senere, da al jorden var taget i brug, og var altså alvorligere og mere indgribende, også fordi det var meget større. Atter 300 år

senere var det herremanden på Estrup, der tog hele Vejen skov — siden kaldet Estrup skov — for sig selv. Selvfølgelig har han haft nogen ret, en landstingsdom falder ikke helt ud i det blå, men bønderne havde åbenbart også en ret, og den var endda bekræftet ved en skelsætning ifølge kongelig ordre og senere ved et kongebrev. Og det sagn, som bl. a. N. J. Termansen har fortalt, og som siger, at den større del af Estrup skov i gammel tid har hørt til Vejen, men at herremanden på Estrup tog skoven fra bønderne, har da åbenbart en virkelighed bag sig. Som sagerne lå, var bøndernes løsning, en deling af skoven, helt rimelig, men det vilde Hartvig Thomsen altså ikke nøjes med, han vilde have det hele. Det kan jo meget vel være gået sådan til, at landstingsdommen har været meget fornuftig efter de foreliggende vidnesbyrd. Men for det første har disse været ensidige, og for det andet kan det i alt for høj grad være overladt til herremanden selv og hans standsfæller at føre dommen ud i virkeligheden. Og endelig er der tabet af Refsing hede. Vi er her så langt fremme i tiden, at magt ikke ret tit går for ret, men som bekendt er uforstand ikke meget bedre end magtmisbrug. Landstingsdommen af 1551 kan som sagt godt have været fornuftig på det foreliggende (men ufuldstændige) grundlag. Det er mere end man kan sige om landvæsenskommissionskendelsen angående Refsing hede. Her var det langt fra manglende oplysning i sagen, men meget mere en overlegen og uforstandig underkendelse af folkets gamle retspraksis, der fører ud i den uretfærdige afgørelse.
